

Č. j. USTR 486/2015

KONCEPCE VĚDECKÉHO ZAMĚŘENÍ Ústavu pro studium totalitních režimů

Schválena Radou ÚSTR dne 26. června 2015

Úvod

Následující koncepce dlouhodobého vědeckého rozvoje Ústavu pro studium totalitních režimů (dále též „ÚSTR“) konkretizuje rámec stanovený zákonem č. 181/2007 Sb. o Ústavu pro studium totalitních režimů. Jejím smyslem je vytvořit základ pro řízení vědecké činnosti ÚSTR a zároveň veřejnosti předložit přehledný dokument, který jasně sděluje, čemu a proč se Ústav hodlá v dlouhodobém horizontu věnovat.

Činnost ÚSTR naplňuje veřejný zájem, který spočívá ve vyrovnávání se s dědictvím nacistické okupace a diktatury KSČ. Ústav jako celek se na tom podílí mnoha způsoby; hlavním posláním jeho vědecké části je zkoumání zákonem vymezeného období 1938 – 1989. **Vycházíme z předpokladu, že s lepším poznáním principů, na kterých bylo postaveno ovládnutí společnosti v minulosti, budeme schopni lépe se bránit současným i budoucím hrozbám omezování lidských práv a demokracie.** Na tomto základě stavíme výzkumnou činnost ÚSTR a od ní odvozujeme navazující, avšak neméně důležité vzdělávací a popularizační aktivity, které chápeme nikoli v úzkém vymezení jako školní vzdělávání zaměřené na mladé lidi, ale jako vzdělávání celoživotní a pro všechny cílové skupiny.

Posláním Ústavu je přispívat k otevřenému dialogu o smyslu naší minulosti. Proto se nemůže spokojit s potvrzováním ustálených výkladů nacistické a komunistické diktatury. Nesmí také podceňovat vnitřní, společenské kořeny protidemokratických tendencí. Poznání minulosti by mělo napomáhat co nejlepším porozumění aktuálním rizikům pro lidská práva a demokracii.

Vědecký profil ÚSTR

- 1. Pracovníci ÚSTR nejsou ve své vědecké činnosti vázáni žádnými předem danými interpretacemi minulosti, a ve své práci postupují především v souladu se standardními zásadami a metodami vědecké práce, jako je např. vyčerpávající heuristika primárních a sekundárních pramenů, jejich kritická analýza, respekt k dobovému kontextu analyzovaných dějů a jejich kritická interpretace.** Metodologicky není určen žádný dominantní přístup k výzkumu. Za přirozený a prospěšný naopak považujeme stav, kdy se běžně využívají nejrůznější metody, přístupy i tradice výzkumu. Významnou roli přisuzujeme projektům dokumentačním a takovým, jejichž výstupem jsou aplikace pro veřejnost, využívající moderní technologie a nová média (např. digitální archivy nebo interaktivní prezentace).
- 2. ÚSTR ve svých výzkumech pojímá diktaturu jako vzájemný vztah mezi vládnoucími a ovládanými – jako vztah moci (panství) a společnosti.** Tento vztah musí být zkoumán jako mnohvrstevnatý celek, vzájemně provázaný a často také rozporuplný. Otevřenou represí vůči konkrétním skupinám společnosti, prováděnou represivními složkami, pokládáme za jednu z těchto vrstev – sice velmi důležitou, ale nikoli jedinou. Za srovnatelně důležitou považujeme analýzu širších společenských souvislostí, které represii umožňovaly, a postojů, které ji legitimizovaly. K tomu patří i posouzení vnitřních a vnějších vlivů na vznik různých forem ovládnutí v české společnosti.

Podstatným rozměrem ve výzkumu vztahu vládnoucích a ovládaných je poznat původ a charakter onoho ovládnutí, a to nejen kvůli rozpoznávání rozdílů či případných kontinuit mezi nacistickou diktaturou na našem území a diktaturou KSČ, ale také z hlediska zachycení téhož u různých vývojových fází obou režimů.

3. **Rozvoj vědecké činnosti ÚSTR je založen nikoli na vymezení se vůči dalším institucím, zaměřeným na výzkum soudobých dějin, ale na spolupráci s nimi a na internacionalizaci.** Za přirozenou podobu spolupráce s domácími i zahraničními partnery pokládáme jejich aktivní zapojování do badatelských projektů. Mezi základní partnery řadíme sesterské instituce v sousedních zemích – ÚPN, IPN, BStU a další. Internacionalizace výzkumu předpokládá silné zapojení mezinárodní perspektivy do vlastního výzkumu, ať už ve smyslu recepce mezinárodního výzkumu nebo např. zapojení vhodné komparativní perspektivy.

Zaměření výzkumu

Výzkumná činnost Ústavu se zaměřuje na dva hlavní, vzájemně se prolínající problémy:

- Anatomie moci 1938 -1989: moc, její struktury a jejich proměny,
- Společnost v diktatuře

Výzkumné okruhy

Do vědecké činnosti Ústavu může být zařazen jen takový projekt, který tematicky odpovídá některému z následujících okruhů; zároveň musí být dostatečně zajištěn personálně a finančně.

Analyza převzetí moci a jejího udržování

Poznávat postupný a mnohavrstevnatý proces omezování demokracie a lidských práv je naléhavé i vzhledem k tomu, že riziko ohrožení těchto základních hodnot našeho světa je trvale přítomné, ať už jde o hrozby vnější nebo vnitřní. Předmětem soustavného výzkumu mají být ovšem nejen politické instituce, ale například také cesty získávání legitimacy ve společnosti. Rovněž perspektiva delšího udržování moci je specifické téma výzkumu: jde o otázku, jakou roli přitom hraje represe a násilí a jakou má daný politický režim podporu ze strany společnosti. Klíčový problém je rovněž prosazování moci v diktatuře, tedy otázka, jak probíhala distribuce moci např. ve vztahu mezi centrem a periferií, stejně jako ve vztahu mezi politickými a represivními orgány, a také jakou roli hrálo zneužívání orgánů státní správy, například systém justice včetně vězeňství.

Represe v období nacistické okupace a diktatury KSČ

Dějiny represe obou období patří k hlavním výzkumným úkolům Ústavu. Klíčovým cílem výzkumu je nejen popisovat, jak represe fungovala, ale také analyzovat její

celospolečenské kořeny a souvislosti. Represivní instituce obou diktatur si byly po celou dobu své existence formálně podobné, zároveň se ale může velmi lišit jejich konkrétní fungování, ideologické zakotvení či jiná myšlenková východiska, zapojení do širšího společenského či politického systému, a zejména způsob, jakým represe dopadala na společnost.

U všech represivních orgánů se výzkum zaměřuje v první fázi na popis i analýzu vývoje organizačních struktur a personálního obsazení. Současně je potřeba tyto základní institucionální dějiny doplňovat o analýzu role toho kterého aparátu v mocenských strukturách, např. ve vztahu k vládnímu či stranickému vedení, ale také ve vztahu k ostatním mocenským složkám. Je přitom důležité systematicky zkoumat vztah mezi represivními nástroji a společností, včetně toho, jak společnost na represi reagovala, jaké strategie vůči represivnímu aparátu volila, jaký vliv měly represivní aparáty na vztah různých skupin společnosti k danému politickému systému. Úkolem výzkumu je analyzovat původ a specifický charakter represe pro konkrétní období (včetně ideových souvislostí) stejně jako ekonomickou a sociální praxi nebo mezinárodní kontext. Samozřejmostí by měla být mezinárodní srovnávací perspektiva a také výzkum kontinuity a diskontinuity s předcházejícími i následujícími systémy (první a druhá republika, období 1945 až 1948, postkomunismus).

Konkrétně lze do výzkumného úkolu pro období války zahrnout všechny represivní složky jako Gestapo, SS, SD, ale také Ordnungspolizei atd. Pro období po roce 1945 je klíčovým úkolem postupné zpracování dějin všech státobezpečnostních složek. Z delší časové perspektivy je zásadní postupně zpracovat dějiny Veřejné bezpečnosti, Lidových milic a Pohraniční stráže.

Rezistence

Všechny formy odboje a odporu vůči diktaturám na našem území jsou velmi důležitým předmětem výzkumu. Zkoumání odboje za války se zaměří na postupné zpracování chybějících kapitol dějin odboje. Výzkum odboje a odporu v období komunismu má sahat od ozbrojeného odporu tzv. třetího odboje přes nejrůznější formy organizovaného i neorganizovaného odporu až po fenomén kulturní opozice. Klíčovou součástí výzkumu je přitom pečlivé vymezení různých motivací a forem rezistence. Rezistenci nelze vnímat jen podle jejich jednotlivých vnějškových projevů, ale především na pozadí jejich myšlenkových, politických či sociálních předpokladů. Rezistence vůči nejrůznějším formám útlaku v diktaturách patří k hodnotám, k nimž se hlásíme při hledání identity současné demokracie. To ji však nevyjímá z kritické reflexe.

Proměny společnosti v období nacistické okupace a diktatury KSČ

Výzkum proměn nejrůznějších sociálních skupin v kontextu diktatury patří ke klíčovému oblakem poznání, nutným pro proces tzv. vyrovnávání se s minulostí. Život v diktatuře má být studován jako komplex sociálních praktik, vzájemně podmíněných vztahů, závislostí a tlaků, počínaje každodenním životem až po celkové životní či sociální strategie. Z tohoto pohledu je jednou z důležitých rovin vztahu mezi společností a mocí v diktatuře fenomén běžně označovaný jako kolaborace.

Priority strategických projektů

Uvedené projekty jsou z hlediska poslání ÚSTR klíčové, a budou proto realizovány přednostně podle volných personálních kapacit, zejména s ohledem na kvalitu případných řešitelů.

- Dějiny státobezpečnostních složek 1945 – 1953 (v realizaci 2015 - 2018)
- Dějiny státobezpečnostních složek 1969 – 1989 (plánovaný začátek 2016)
- Dějiny státobezpečnostních složek 1953 – 1969 (plánovaný začátek 2017)
- Represivní aparát v Protektorátu Čechy a Morava (v realizaci 2015 – 2018)
- Dějepisné sešity: historická dílna (v realizaci 2015 – 2018)
- Převzetí, upevnění a proměny panství KSČ v Československu 1945 – 1960, regionální komparace (plánovaný začátek 2015 – 2018)
- Proměny vybraných skupin společnosti v období nacistické okupace
- Proměny vybraných skupin společnosti v období státního socialismu 70. – 80. let 20. století
- Tranzitivní spravedlnost v Československu
- Politika paměti v Československu
- Výzkum jednotlivých skupin odboje na území Protektorátu Čechy a Morava, navazující syntéza o českém odboji
- „Třetí odboj“ – rezistence proti diktatuře KSČ na domácí půdě i v exilu
- Opozice v 70. a 80. letech – společnost, kultura, politika

PhDr. Emilie Benešová, v. r.
Předsedkyně Rady ÚSTR